

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ

Κοσμάς Ψυχοπαίδης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ιδέα του χωρισμού δημοσίου και ιδιωτικού χώρου, των μεταξύ τους οριοθετήσεων και μετατοπίσεων, είναι μία μοντέρνα ιδέα. Το παραδοσιακό πολιτικό σύστημα προϋπέθετε ως όρο αναπαραγωγής του τη διάχυση της δημόσιας εξουσίας σε περισσότερους φορείς και την εμπλοκή στην οικονομία, ως συστατικού της στοιχείου, αυτού που σήμερα λέγεται δημόσια δράση, μέσω της παραδοσιακής συντεχνιακής οργάνωσης. Ακόμη προϋπέθετε την πολιτική διανομή προνομίων και μονοπωλίων από το προαστικό κράτος που σε αυτή την περίπτωση δρούσε οικονομικά ιδίω ονόματι και για δικό του συμφέρον.

Κατά τη διαδικασία ανάπτυξης των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών από τις παραδοσιακές κοινωνίες αναπροσδιορίζεται και ο ρόλος του δημοσίου χώρου σε σχέση με την προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής ή μάλλον συγκροτείται για πρώτη φορά αυτό που σε μία μοντέρνα διατύπωση θεωρείται δημόσιο. Η κοινωνική αναπαραγωγή λαμβάνει πλέον χώρα μέσω της αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας που είναι τώρα οι κυρίαρχες μορφές του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στο νέο σχηματισμό. Η κοινωνική εργασία για να αποβεί χρήσιμη εργασία πρέπει πρώτα να λάβει τη μορφή της αφηρημένης εργασίας, δηλ. να μεταβληθεί σε εμπόρευμα. Η οικονομικά δρώσα κοινωνία των αγορών αποπολιτικοποιείται ενώ το κράτος δεν δρα πλέον ιδίω ονόματι. Περιορίζεται στο να εγγυάται την αστική ιδιοκτησία και το σύστημα των ανταλλαγών μέσω των νομικών ρυθμίσεων που υποχρεώνουν τους δρώντες να τηρούν τις συμβατικές τους υποχρεώσεις και ποινικοποιούν τις προσβολές της ιδιοκτησίας. Εγγυάται ακόμη το χρήμα και εξασφαλίζει συνθήκες εσωτερικής και εξωτερικής ειρήνευσης μέσω των κατασταλτικών του μηχανισμών - δραστηριότητα που αποτελεί παραδοσιακή κρατική λειτουργία και όρο κοινωνικής αναπαραγωγής και σε προαστικές κοινωνίες.

Επειδή το κράτος έχει αποσυρθεί από την αυτόνομη οικονομική δράση δεν έχει ίδια μέσα χρηματοδότησης των δραστηριοτήτων του και ανατρέχει στα φορολογικά έσοδα. Φαίνεται έτσι να κλείνει ο κύκλος της αναπαραγωγικής διαδικασίας των μεταπαραδοσιακών κοινωνιών με την εγκαθίδρυση ενός καταμερισμού της εργασίας μεταξύ οικονομίας και πολιτικής, κατά τον οποίο ο χώρος της πολιτικής είναι αποχωρισμένος από το χώρο της οικονομικής δράσης. Στον τύπο αυτό σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής (ο οποίος έτυχε της προσοχής ήδη του A. Smith) αντιστοιχεί η δομή ενός ευρύτερου δημόσιου χώρου, μέρος του οποίου αποτελεί η αστική δημοσιότητα. Αυτή συνίσταται σε διαλογικές και αναστοχαστικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες οριοθετείται το τί αποτελεί "δημόσιο πρόβλημα" και προσδιορίζονται οι πολιτικές διαδικασίες και οι κοινωνικές δεσμεύσεις, μέσω των οποίων ελέγχεται από τους πολίτες (ή τους αντιπροσώπους τους) κατά πόσο το κράτος επιτυγχάνει να εγγυηθεί τους όρους κοινωνικής αναπαραγωγής και να εξασφαλίσει τις κοινωνικές σχέσεις. Τα μέλη της αστικής κοινωνίας

αναδιπλασιάζονται έτσι αφενός σε (συμμετέχοντες στην αγορά) ιδιώτες και αφετέρου σε (μετέχοντες του δημοσίου χώρου) πολίτες.

Στην οριοθέτηση αυτή του ιδιωτικού από το δημόσιο μπορούμε να διακρίνουμε ένα ισχυρό μοντέρνο στοιχείο, καθώς το κράτος εμφανίζεται να έχει απαλλαγεί από την παραδοσιακή, ιδιαίτερα τη θεολογική νομιμοποίηση, είτε ενσωματώνοντάς την (Hobbes εναντίον Bellamine), είτε ανασκευάζοντάς την (Locke εναντίον Filmer), είτε απλώς αγνοώντας την (Rousseau)¹ και μετατρέποντάς την σε ιδιωτική υπόθεση. Αλλά η οριοθέτηση αυτή απέκτησε με την ανάπτυξη των αστικών κοινωνιών και την ανάπτυξη μιας τάξης της εργασίας και μία ισχυρή ιδεολογική διάσταση που εκφράστηκε στη σοσιαλιστική θεωρία στα πλαίσια μιας κριτικής της νεωτερικότητας. Με το να εμφανίζεται πλέον η δημόσια σφαίρα ως το "γενικό" που συνδέει τα ιδιαίτερα άτομα αξιώνοντας ότι εκφράζει τα αληθινά και κοινά συμφέροντά τους, επικαλύπτεται κατά τη σοσιαλιστική θεωρία το γεγονός ότι η ίδια η διάκριση γενικού και ιδιαίτερου, δημοσίου και ιδιωτικού, αποτελεί όρο αναπαραγωγής μιας κοινωνίας ταξικής διαφοροποίησης και καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

Από τα τέλη του 18ου αιώνα η θεωρία του κράτους αντιμετωπίζει ως θεωρητικό πρόβλημα την ένταξη στο σχήμα δημόσιο/ιδιωτικό ορισμένων όρων της αναπαραγωγής που δεν εντάσσονται στο σχήμα που προεκθέσαμε του κράτους εκτός οικονομίας (δηλ. του κράτους που απλώς προστατεύει την ιδιοκτησία, εγγυάται τις συμβάσεις και εξασφαλίζει την ειρήνευση). Ήδη στον A. Smith, τον υποτιθέμενο καθαρό θεωρητικό του laissez-faire, υπάρχει η ιδέα ότι εγγενής λειτουργία του κράτους είναι μία ιδιαίτερη παρεμβατική πολιτική, συγκεκριμένα η πολιτική που αποτρέπει εκείνες τις συνεννοήσεις μεταξύ των επιχειρηματικών που έχουν σκοπό να παρακάμψουν τον ανταγωνισμό και να εξασφαλίσουν μονοπωλιακά κέρδη. Καθώς ο ανταγωνισμός νομιμοποιείται κατά τον A. Smith ακριβώς γιατί συμπιέζει τις τιμές κοντά στο κόστος επιτρέποντας στα μέλη της κοινωνίας να προμηθεύονται το κοινωνικό προϊόν με όρους μη-εκμεταλλευτικούς, γίνεται φανερό ότι ο A. Smith πίστευε πως η ιδέα που θα πρέπει να διέπει τις κρατικές πολιτικές (και που είναι ταυτόσημη με το "φυσικό σύστημα") είναι η ιδέα της κοινωνικής ευημερίας (δηλ. η επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας αποτελεί κατ'εξοχήν "δημόσια υπόθεση και προϋποθέτει κρατική δράση").² Παράλληλα ο A. Smith συγκαταλέγει στις δημόσιες υποθέσεις που θα πρέπει να ρυθμισθούν μέσω της κρατικής μέριμνας το εκπαιδευτικό σύστημα και την αντίστοιχη εκπαιδευτική πολιτική. Ξεκινώντας από την προβληματική του καταμερισμού της εργασίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής που διέπει όλες τις αναλύσεις του θα οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι ο δημόσιος χαρακτήρας της εκπαίδευσης πηγάζει από το γεγονός ότι αποτελεί όρο της κοινωνικής αναπαραγωγής που τίθεται ιστορικά καθώς με την ανάπτυξη του συστήματος της εργασίας γίνεται αναγκαία η ποσοτική αναβάθμιση και διαφοροποίηση των δεξιοτήτων των εργαζομένων, η ανάπτυξη της κρίσης τους και η ευχέρεια υιοθέτησης εκ μέρους τους εναλασσομένων τεχνικο-οικονομικών συμπεριφορών.

1. Πρβλ. T. Hobbes, *Leviathan* (1651), Penguin English Library 1981, Part III, κεφ. 42, σελ. 576 επ., J. Locke, *Two Treatises of Government* (1698), ed. P. Laslett, Cambridge University Press 1963, σελ. 176 επ., J. J. Rousseau, *Du Contrat Social* (1762), Paris, Garnier, 1962 (ήδη στο 1. βιβλίο κεφ. 1 αναφέρονται ως πιθανά νομιμοποιητικά επιχειρήματα της εξουσίας η βία και οι συμβάσεις, αλλά όχι η παραδοσιακή θεολογική κλπ. νομιμοποίηση).

2. Πρβλ. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1786), Liberty Classics, Indianapolis 1981, ιδίως κεφ. 7 και 8.

Στη διαδικασία αυτή ανάπτυξης των συγχρόνων κοινωνιών γίνεται στους δρώντες συνειδητό και βρίσκει δημόσια έκφραση το γεγονός ότι πέραν της ίδιας της λειτουργίας της αγοράς θα πρέπει να αποκατασταθούν και μία σειρά άλλοι όροι της κοινωνικής αναπαραγωγής προκειμένου να διασφαλισθεί και να μην διακοπεί η αναπαραγωγή αυτή. Σημαντικότερο παράδειγμα είναι η δημιουργία της τεχνικής και οικονομικής υποδομής της κοινωνίας, την οποία αναλαμβάνει το κράτος καθώς, με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, διαπιστώνεται ότι οι σημαντικοί τεχνικο-οικονομικοί όροι δραστηριοποίησης της ιδιωτικής οικονομικής δράσης, όπως συγκοινωνιακά έργα, έργα παραγωγής ενέργειας κ.λπ. δεν μπορούν να υλοποιηθούν από ιδιωτικές επιχειρήσεις, αλλά απαιτούν τη δημόσια οικονομική δραστηριοποίηση και τη δημόσια εξασφάλιση των πόρων για να πραγματοποιηθούν οι επενδύσεις στους τομείς αυτούς.

Παράλληλα προς αυτούς τους *επιγενόμενους* όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής κάνουν την εμφάνισή τους και *λανθάνοντες* όροι που η ύπαρξή τους γίνεται αισθητή καθώς αυτοί *θίγονται* από την ίδια την καπιταλιστική διαδικασία. Στο βαθμό που τέτοιοι όροι προβάλλουν ως αντικείμενα προς ρύθμιση πολιτικοποιούνται και αποκτούν "δημόσιο" χαρακτήρα. Πρόκειται κυρίως για όρους του κοινωνικού βίου που σε παραδοσιακές κοινωνίες εξασφαλιζόνταν στο χώρο του οίκου και της παραδοσιακής κοινότητας, όπου δεν είναι ευχερές ούτε και μεθοδολογικά πρόσφορο να εφαρμόσουμε τη διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού. Ένας τέτοιος αυτονόητος όρος που ξαφνικά χρήζει δημοσίας ρυθμίσεως είναι η ίδια η ανάλωση της ανθρώπινης ζωής στην εργασιακή διαδικασία. Η ρύθμιση επιδιώκει να εξασφαλίσει ότι η ανάλωση αυτή θα γίνεται κατά τρόπο που να μην οδηγήσει σε εξάντληση και φθορά τους εργαζομένους. Με τη διατάραξη της παραδοσιακής οργανικότητας των κοινωνικών σχέσεων η εργασία ιδιωτικοποιείται, γίνεται εμπόρευμα. Αλλά έτσι τίθεται σε νέα βάση η δημόσια διάσταση αυτής της ιδιωτικοποίησης. Καθώς ο βιωμένος χρόνος των εργαζομένων εντάσσεται βίαια στην καπιταλιστική διαδικασία και γίνεται κομμάτι της αυτονομημένης κίνησης του συστήματος κοινωνικής παραγωγής αξιών θα τεθεί το πρόβλημα της προστασίας της κοινωνικής εργασίας από την υπερεκμετάλλευση που είναι απόρροια της ανταγωνιστικής μορφής της κοινωνίας, ως δημόσιο πρόβλημα.

Οι νομικές ρυθμίσεις που αφορούν το μέγεθος της εργάσιμης μέρας και την εργοστασιακή νομοθεσία³ είναι παραδείγματα για τον τρόπο που μέσω της δημοσίας ρύθμισης επιδιώκεται η προστασία της κοινωνικής εργασίας και η εξασφάλιση της συνολικής αναπαραγωγής σε ανταγωνιστικές κοινωνίες, στις οποίες το πρόβλημα της κοινωνικής αναπαραγωγής δεν τίθεται από τους οικονομικά δρώντες κατ' ευθείαν ως πρόβλημα. Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και άλλοι όροι της κοινωνικής αναπαραγωγής "δημοσιοποιούνται" στο βαθμό που *θίγονται* ή προκύπτουν με νέα μορφή ως προς επίλυση προβλήματα. Στον παραδοσιακό "οίκο" όλα τα μέλη του παραδοσιακού κοινωνικού πυρήνα χρειαζόταν να επιδείξουν αυτονόητη μέριμνα για τον ανήλικο, για τον άρρωστο, τον ανήμπορο, το γέρο, για την εγκυμοσύνη και τη μητρότητα. Όλες αυτές οι αυτονόητες αλληλέγγυες λειτουργίες της παραδοσιακής κοινότητας τίθενται σε κίνδυνο με την ένταξη

3. Πρβλ τις μερικές αναλύσεις εις : K. Marx, *Das Kapital*, Marx - Engels - Werke 23, Berlin 1956 επ., σελ 253, 299, 305 επ.

της κοινωνικής εργασίας ως εργασίας ατόμων στην καπιταλιστική αγορά, και ιδιαίτερος με την ένταξη της γυναικείας εργασίας, αφού οι γυναίκες αναλαμβάνουν στην παραδοσιακή κοινωνία το μεγαλύτερο μέρος των πιο πάνω λειτουργιών (προϊόντως και η latency, η λανθάνουσα κοινωνική λειτουργία, στην οποία αναφέρεται ο Parsons, η στοργή δηλ. και η αγάπη ως όρος για να υπάρχει κοινωνική ζωή παύει να παρέχεται αυτονομία, χάνει τον τόπο της). Κάποιες από αυτές τις λειτουργίες επανεμφανίζονται τώρα ως δημόσιες λειτουργίες που αντιπαράτιθενται στον ιδιωτικό χώρο. Παράλληλα απορρυθμίζονται κάποιοι όροι αναπαραγωγής, όπως αυτοί που αναφέρονται λ.χ. στις σεξουαλικές σχέσεις ("οικογενειακή τιμή") και πριν υφίσταντο υπό δημόσιο έλεγχο και ηθικούς κανόνες ενώ τώρα αντιμετωπίζονται πλέον ως ιδιωτικές υποθέσεις. Καθώς γίνεται αισθητό, όχι μόνο από τους ίδιους τους εργαζομένους, αλλά και από τις ιδιοκτήτριες τάξεις, ότι μία σειρά "αλληλέγγυες" κοινωνικές λειτουργίες υπό εξαφάνισιν αποτελούν όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής που όσο δεν εξασφαλίζονται τη θέτουν σε κίνδυνο, οι λειτουργίες αυτές μετατρέπονται σε αντικείμενα δημόσιας ρύθμισης. Το σύστημα κοινωνικών παροχών, συντάξεων, επιδομάτων, μητρότητας, γενικότερα οι λειτουργίες του κοινωνικού κράτους, είναι χαρακτηριστικές μορφές δημόσιας ρύθμισης τέτοιων λειτουργιών. Από μεθοδολογική άποψη δεν αρκεί να προσεγγισθεί το φαινόμενο αυτό, όπως γίνεται συνήθως, μονόπλευρα ως πολιτικό αποτέλεσμα των αγώνων των εργαζομένων για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους ή με αναφορά στην προβληματική των λεγομένων "κοινωνικών δικαιωμάτων", ή από την άλλη μεριά αποκλειστικά ως λειτουργικό πρόβλημα συγχρόνων κοινωνιών, αλλά θα πρέπει να αποκατασταθεί η σχέση του με την ευρύτερη προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής σε κοινωνίες όπου η αναπαραγωγή αυτή μπορεί να θίγεται από τη μορφή της κοινωνίας⁴ και στην προοπτική αυτή να επανατεθεί το πρόβλημα της οριοθέτησης δημοσίου και ιδιωτικού.

Ένα σήμερα δραματικά επίκαιρο παράδειγμα λανθανόντων και ενεργοποιημένων όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής, αφορά τη δημόσια ρύθμιση των προβλημάτων που απορρέουν από την καταστροφή του περιβάλλοντος. Η ανάγκη ύπαρξης ενός περιβάλλοντος που να εξασφαλίζει την υγεία των εργαζομένων, ως όρου της κοινωνικής αναπαραγωγής, γινόταν συνειδητή ως πρόβλημα και σε παραδοσιακές κοινωνίες όταν η έλλειψη ενός τέτοιου περιβάλλοντος δυσχέραινε την εργασιακή διαδικασία (όπως σε περιπτώσεις ανθυγιεινής εργασίας σε ορυχεία). Στις σύγχρονες κοινωνίες το πρόβλημα αυτό τίθεται ως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα δημόσιας ρύθμισης καθώς οι καταστροφές που γίνονται στο περιβάλλον από την άναρχη ιδιωτικο-οικονομική δραστηριότητα απειλούν την ίδια τη συνέχιση της ανθρώπινης ζωής στον πλανήτη. Και εδώ από μεθοδολογική άποψη γίνεται εμφανές ότι το πρόβλημα αυτό δεν είναι ένα πρόβλημα χωριστό από το πρόβλημα της μορφής της κοινωνίας που θα μπορούσε να "συναρθρωθεί" εξωτερικά με προβλήματα της οικονομικής σφαίρας (συσώρευσης, ανάπτυξης, διεθνοποίησης κ.λπ.), αλλά ότι είναι πρόβλημα, και θα πρέπει να προσεγγισθεί ως πρόβλημα, προϋποθέσεων της αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής ενόψει μορφών της κοινωνίας που τη θίγουν.

4. Πρβλ. σχετικά K. Psychopeidis, *Dialectical Theory, Problems of Reconstruction*, εικ. : W. Bonefeld e. a., eds. *Open Marxism* vol. 1, London, Pluto, 1992, σελ. 1-53.

Οι "δημόσιες" λειτουργίες που αναπτύχθηκαν ιστορικά στην εξέλιξη των σύγχρονων κοινωνιών προκειμένου να εξασφαλισθεί η συνέχιση της κοινωνικής αναπαραγωγής και οι πολιτικές διαδικασίες αποκατάστασης συναίνεσης που αντιστοιχούν σε αυτές οργανώθηκαν στη μεταπολεμική περίοδο μέχρι τη δεκαετία του 70 σε ένα σύνθετο πλέγμα πολιτικών πρακτικών και κοινωνικών εξισορροπήσεων που χαρακτηρίστηκε Κεϊνσιανό κράτος.⁵ Στο κράτος αυτό που αποτελεί απάντηση στη γενικευμένη οικονομική κρίση και στις πολεμικές καταστροφές του 20ού αιώνα διαμορφώνονται μηχανισμοί που επιδιώκουν την επίτευξη πλήρους απασχόλησης μέσω συνειδητών επιδράσεων στο οικονομικό σύστημα και τη διασφάλιση του κοινωνικού μισθού. Με την έννοια αυτή το κράτος αυτό φαίνεται να ανταποκρίνεται σε ένα δημόσιο ιδεώδες πραγμάτωσης του γενικού συμφέροντος και σε ένα ευρύτερο κοινωνικό ορθολογισμό. Ακόμα σε ένα ιδεώδες σύγκλισης συμφερόντων, καθώς η πολιτική που επιδιώκει την αναδιανομή υπέρ των ασθενέστερων στηρίζεται σε κορπορατιστικές δομές που επιτρέπουν διαπραγματεύσεις μεταξύ κοινωνικών τάξεων και του κράτους.

Όπως είδαμε η ανάπτυξη κεϊνσιανού κράτους στις χώρες της Δύσης μπορεί να προσεγγιστεί ως διαδικασία εσωτερίκευσης ορισμένων λειτουργιών των οποίων η ρύθμιση κατέστη αναγκαία από τη δυναμική του καταμερισμού της εργασίας, και οι οποίες παρέμειναν αρρυθμιστες στον άναρχο καπιταλισμό του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Ωστόσο αυτού του τύπου η θέση προϋποθέσεων δεν ακολούθησε ένα συνεπές λειτουργιστικό ορθολογικό μοντέλο καθώς αφενός πραγματοποιείτο διαρκώς ως αντινομική σχέση μεταξύ των στόχων εγγύησης της ανεμπόδιστης ασισώρευσης αφενός και του στόχου εξασφάλισης ευρείας νομιμοποίησης εκ μέρους των εργαζομένων αφετέρου και καθώς το σύστημα αναδιανομής έγινε εν μέρει αντικείμενο εκμετάλλευσης εκ μέρους προνομιακών ομάδων (ένα επιχείρημα που διογκώθηκε από το νεοφιλελευθερισμό στην κριτική του κεϊνσιανού κράτους).

Έχουν προταθεί πολλοί "λόγοι" εξήγησης της λεγόμενης κρίσης της κεϊνσιανής συναίνεσης όπως ανάρθρωση των ρυθμών μεγέθυνσης, πίεση του κόστους εργασίας που δεν μπορούσε να μετακυληθεί στους καταναλωτές λόγω του διεθνούς ανταγωνισμού, υψηλή διαπραγματευτική ισχύς των εργατών, αύξηση του κόστους (πετρέλαιο) κ.λπ. Βέβαια οι λόγοι αυτοί πρέπει να ανακατασκευαστούν ως αξιώσεις της εργασίας να ιδιοποιηθεί το μεγαλύτερο δυνατό μέρος του προϊόντος της, οι οποίες ακυρώνονται από τη μορφή της κοινωνίας.

Σημαντικό είναι να απορριφθεί η απλουστευτική άποψη ότι η μετάβαση από κεϊνσιανά σε μετακεϊνσιανά (νεοφιλελεύθερα, μονεταριστικά κ.ά.) συστήματα αποτελεί μία μετάβαση από συνθήκες βεβαιότητας (Κεϊνσιανισμός) σε συνθήκες αβεβαιότητας. Ο ίδιος ο Keynes είχε υπογραμμίσει (πρβλ. "Το τέλος του Laissez-Faire") ότι το μοντέλο του προϋποθέτει αβεβαιότητα, απροσδιοριστία, έλλειψη γνώσης, έλλειψη πληροφόρησης κ.λπ., στοιχεία που είναι σύμφυτα σε κοινωνίες καπιταλιστικού τύπου. Με την έννοια αυτή, η κριτική του Χάγκεκ στον τεχνικό ορθολογισμό και στην αισιοδοξία των τεχνοκρατών της κεϊνσιανής

5. Για την κριτική εξηγήσεων με αναφορά στις έννοιες "κεϊνσιανό" \ "μετα-κεϊνσιανό" κράτος πρβλ. K. Psychopedis, *Emancipating Explanation*, εις : W. Bonefeld e. a., eds, *Open Marxism* vol 3, London, Pluto, 1995.

παρέμβασης που συσχετίζουν άμεσα επιμέρους παρεμβάσεις της πολιτικής και διορθωτικά αποτελέσματα σε επίπεδο κοινωνίας περιέχει στοιχεία ορθής διάγνωσης της απροσδιοριστίας που χαρακτηρίζει τα αποτελέσματα των κρατικών πολιτικών και τη συγκρότηση των μακρομεγεθών. Βέβαια η απροσδιοριστία αυτή δεν εξηγείται από τον Χάγκελ με αναφορά στον τύπο κοινωνίας που αποτυγχάνει να συγκροτήσει τη μόνη δυνατή προσδιορίσιμη σχέση, δηλ. τη σχέση ελευθερίας και αλληλεγγύης, αλλά αποδίδεται σε ιστορικές ολότητες γενικά. Από τη θετικοποίηση και την ιστορικοποίηση αυτής της αντινομίας εκμεταλλευτικών και ιεραρχικών κοινωνιών προκύπτει μία αντίληψη πολιτικής που προϋποθέτει μία αντίληψη για τη φύση της μετα-κείνσιανής κοινωνίας.

Αμφισβητείται η συνεκτική διάσταση της κοινωνίας όχι μόνο ως προς την πραγματική συγκρότηση και τη δυνατότητα αποτελεσματικής διευθέτησης των μακρομεγεθών, αλλά και ως προς τη δυνατότητα κριτικής γνώσης των διαδικασιών της κοινωνικής αναπαραγωγής σε κοινωνίες ατομικής ιδιοποίησης του κοινωνικού προϊόντος. Καθώς γίνεται ανορθολογικό το τί είναι κοινωνία, εξαφανίζεται και ο ορίζοντας του τί είναι κοινωνικό πρόβλημα, δηλ. εξαφανίζεται η δυνατότητα μετατόπισης των κοινωνικών αντινομιών σε δεσμευτικό κατάλογο ουσιωδών κοινωνικών προβλημάτων προς ρύθμισιν. (Μία τέτοια μετατόπιση χαρακτηρίζει, τουλάχιστον ως προς την αξίωσή τους, τις κείνσιανές πολιτικές). Οπότε πρόβλημα είναι πλέον, ότι κάθε φορά ορίζεται αυθαίρετα και ντεσιζιονιστικά ως τέτοιο. Στην περίπτωση του κείνσιανού κοινωνικού κράτους είχε προβληθεί η αξίωση πραγμάτωσης αξιακών περιεχομένων ως προς το όλο της κοινωνίας που ακυρωνόταν καθώς γινόταν φανερό ότι το όλο αυτό δεν μπορούσε να συγκροτηθεί κατά τρόπο συναρθρωσιακό μέσα σε τύπο κείνσιανού κράτους. Ενώ στην περίπτωση του νεο-φιλελευθερισμού υπάρχει εξ αρχής καταγγελία της αξιακής ολότητας, αποδοχή του κοινωνικού κατακερματισμού ως φυσικού χαρακτηριστικού της κοινωνίας και συνακόλουθα κατανόηση της κοινωνίας ως μη-αξιακής ιστορικής ολότητας. Αυτό οδηγεί σε απάρνηση της πολιτικής, περιορισμό της αναδιανομής, απορρύθμιση. Πίσω από το θεωρητικό αγνωστικισμό περνάει η πολύ ορθολογιστική ταξική πολιτική που επιδιώκει χαλαρή αγορά εργασίας, ξήλωμα του εργατικού μισθού, υποαπασχόληση και λόγω όλων αυτών αύξηση των κερδών. Η εξήγηση της ιδεολογίας και της πρακτικής αυτής πρέπει να επισημάνει ότι το θεωρητικό επιχείρημα θεμελιώνεται στην αξιακή αποσυγκρότηση του αντικειμένου και ότι οι νεο-φιλελεύθερες μονεταριστικές πρακτικές θεμελιώνονται στην καταστροφή της κατ' εξοχήν κοινωνικής αξίας, δηλ. των όρων εξασφάλισης της κοινωνικής εργασίας και της διαφύλαξης της κοινωνικής ζωής.

Καθώς καταστρέφονται αυτά τα αξιακά πλαίσια αναπαράγονται υπό φετιχιστική (ατομιστική και ιστοριστική) μορφή νέα αξιακά πλαίσια (δεδομένου ότι το αξιακό δεν μπορεί να εξαφανιστεί από το κοινωνικό, με το οποίο είναι σύμφυτο, αλλά θα μετατοπισθεί και θα ανακάμψει υπό αλλοιωμένη μορφή). Τα πλαίσια αυτά συνίστανται στις αξίες της οικογένειας, της φιλανθρωπίας κ.λ.π., της εκπαίδευσης όχι ως κοινωνικής λειτουργίας αλλά ως ατομικού προνομίου, του τονισμού της ελευθερίας (εις βάρος της ισότητας που εξομοιούται με καταναγκασμό). Επιστρατεύεται το στοιχείο της παράδοσης για να καλύψει τα κενά από τη διάρρηξη των σχέσεων μέσα στην κοινωνική κρίση. Η νομιμοποιητική διαδικασία νεο-φιλελεύθερου τύπου συνδέεται με την πραγματική καταστροφή κοινωνικών αξιών:

αναφέρεται στο άτομο μέλος της κοινωνίας των δύο τρίτων που παρακολουθεί την κοινωνική κρίση και χρεώνει την εξασφάλισή του στο ξήλωμα της κοινωνικής πολιτικής.

Σήμερα μετά την αποτυχία των νεο-φιλελεύθερων και μονεταριστικών σχεδίων, πολλοί μιλούν για επιστροφή σε έναν ήπιο κείνσιανισμό. Με επιχειρήματα σαν κι αυτό συσκοτίζεται βέβαια και δεν εξηγείται η φύση της μετάβασης προς το τώρα. Η φύση του προβλήματος γίνεται κατανοητή αν κατανοήσουμε την κρίση του νεο-φιλελευθερισμού κ.λ.π. όχι ως επιστροφή σε κάποιον κείνσιανισμό, αλλά ως ανάδειξη των ορίων εντός των οποίων μπορεί να γίνει ξήλωμα των κοινωνικοποιημένων όρων κοινωνικής αναπαραγωγής χωρίς να απειληθεί αποφασιστικά η ίδια η κοινωνική ζωή.

Οι νεοφιλελεύθερες επιθέσεις κατά του κοινωνικού κράτους αποτελούν σήμερα αφορμή να επανατεθούν σημαντικά ερωτήματα της παραδοσιακής και της σοσιαλιστικής κοινωνικής θεωρίας που αναφέρονταν σε δεσμευτικούς κοινωνικούς στόχους (αξίες) και τη δυνατότητα να πραγματοποιηθούν αυτοί μέσω κρατικών πολιτικών. Με κάποια έννοια και ο ίδιος ο Μάρξ υπήρξε θεωρητικός της απορρύθμισης⁶ όταν πίστευε ότι με την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας θα καθίστατο περιττή η κρατική ρύθμιση (το κράτος θα μαράζωνε και θα πέθαινε). Το ρόλο μεταφοράς πληροφοριών που διαδραματίζει η αγορά θα αναλάμβανε μία συνειδητή, αλληλέγγυα και κριτική δημοσιότητα των δημιουργικών εργαζομένων. Τις πραγματικές ιστορικές κοινωνίες ωστόσο εξακολουθούν να διέπουν σχέσεις εγωισμού που οριοθετούνται από κρατικές ρυθμίσεις. Στις συνθήκες αυτές το κριτικό επιχείρημα δεν μπορεί να είναι το απλουστευτικό επιχείρημα υπέρ της ρύθμισης και κατά της απορρύθμισης, αλλά θα πρέπει να έχει ως αφετηρία του τους στόχους (όρους αναπαραγωγής) που θα προστατευθούν και θα προωθηθούν μέσω ρυθμίσεων ή και απορρυθμίσεων. Τέτοιοι στόχοι είναι η ανάπτυξη, η απασχόληση, η διατήρηση της ζωής και του περιβάλλοντος, η προστασία των συμφερόντων των πολιτών, των ασθενών, των μειονοτήτων, η υγεία, η παιδεία, η δημοκρατία. Αν θεωρηθεί ότι μέρος του διοικητικο-πολιτικού πλαισίου που υποτίθεται ότι έχει ταχθεί να εξυπηρετεί τους στόχους αυτούς καθίσταται αναποτελεσματικό ή έχει δυσανάλογο κόστος και πρέπει να ξηλωθεί, θα πρέπει να εξασφαλισθεί ότι αυτό που θα μείνει στη θέση αυτού που ξηλώθηκε δεν είναι κάποιες ανεξέλεγκτες δυνάμεις της "αγοράς", αλλά ένα δίκτυο όρων που είναι ζητούμενο να πραγματοποιηθούν μέσω της αγοράς, ένα πλαίσιο ισορροπιών και διευθετήσεων που εξυπηρετούν τους πιο πάνω στόχους, καθώς και οι αντίστοιχες, κατ' αναλογίαν μειωμένες σε σχέση με το κοινωνικό κράτος, ρυθμίσεις που μπορούν να εξασφαλίσουν αυτή την πραγμάτωση.

Αντίθετες προς αυτή τη λογική είναι οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές προτάσεις. Προσπαθώντας να περιορίσουν τις κοινωνικές παροχές θίγουν ουσιαστικές προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν ότι τα μέλη της κοινωνίας δεν θα οδηγούνται σε εξαθλίωση, αρρώστεια, εκπόρνευση κ.λ.π., ότι θα είναι οικονομικά δραστήρια και θα συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία. Βέβαια θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι σε εποχή κρίσης το πρωτεύον πρόβλημα για τον καπιταλισμό δεν είναι να κάνει τους εργάτες υγιέστερους, χορτασμένους ή πολιτικά

6. Πρβλ. K. Thomas, *Deregulierung von links*, εις: *Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte* 2 \ 1995 (42. Jg.). Σήμερα η κρατική απορρύθμιση λαμβάνει χώρα χωρίς υπέρβαση των κοινωνικών χωρισμών.

συνειδητούς. Ωστόσο μέσα από όλη αυτή την προβληματική για το τί είναι "αναπαραγωγικό" από καπιταλιστική άποψη και πώς προβάλλεται ως "δημόσια υπόθεση" γίνεται φανερό ότι η ίδια η έννοια "όρος αναπαραγωγής" μεσολαβείται από επίπεδα διαλόγων και *κοινωνικών δεσμεύσεων*. Με την εξατομίκευση που συνεπάγεται η πολιτική αυτού του τύπου διαρρηγνύονται οι δεσμεύσεις που είχαν αποκατασταθεί και μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας περιθωριοποιείται κατά τρόπον που να μην βρίσκει πλέον πρόσβαση σε δεσμευτικά δίκτυα πολιτικών σχέσεων, όπως είναι τα συνδικάτα ή τα κόμματα, τα οποία με τη σειρά τους καθίστανται έτσι το φαινόμενο η πολιτική συμπεριφορά των περιθωριοποιημένων ομάδων να μην εκδηλώνεται σαφώς κατά της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, καθώς έχουν καταλάβει ήδη τις ομάδες αυτές η αδιαφορία, ο αποπροσανατολισμός και ο φόβος).

Οι διαδικασίες που συντελούνται μέσω των νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο έχουν περιγραφεί απλουστευτικά ως μορφές ρυθμίσεων αποκλειστικά μέσω της αγοράς, ως μηχανισμοί κατακερματισμού των "δομών" των μακρομεγεθών κεινσιανού τύπου, απροσδιοριστίας κ.λπ. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ορθολογικά περιγράψιμες διαδικασίες αναδιάρθρωσης των οικονομικο-πολιτικών σχέσεων σε διεθνές επίπεδο που επηρεάζουν και την ποιότητα της σχέσης κράτους κοινωνίας σε εθνικό επίπεδο. Είναι ιδεολόγημα η μείωση του κοινωνικού κράτους να ταυτίζεται με μείωση του κράτους γενικά. Η μείωση αυτή είναι εκδήλωση μιας μετατόπισης δημοσίων πόρων και δημόσιας δράσης από τα πεδία των κοινωνικών ασφαλίσεων, των μισθών των υπαλλήλων, των συντάξεων κ.λπ. σε προγράμματα χρηματοδότησης έρευνας και τεχνολογίας στους ανταγωνιστικούς τομείς των διεθνών αγορών ή σε προγράμματα υποδομής που αποτελούν στην ουσία επιδοτήσεις του κεφαλαίου. Σε ποιο βαθμό ένα μέρος αυτών των μετατοπίσεων είναι "δικαιολογημένο" (λ.χ. ξήλωμα παρασιτικής γραφειοκρατίας και μεταφορά των πόρων σε σημαντικές παραγωγικές επενδύσεις), και δεν είναι όλως διόλου αυθαίρετο ή εξυπηρετικό αποκλειστικά των συμφερόντων διεθνικών επιχειρήσεων; Γίνεται εμφανές εδώ το βαθύτερο στοιχείο της κρίσης του σύγχρονου δημοσίου χώρου, το οποίο εντοπίζεται στην κρίση δημοκρατικής νομιμοποίησης των πολιτικών αποφάσεων. Είναι πρόβλημα της κρίσης του καθιερωμένου αντιπροσωπευτικού πολιτικού συστήματος ως διαχειριστή του σύγχρονου καπιταλισμού, καθώς και της κρίσης των κομμάτων ("σοσιαλδημοκρατία") που εκδηλώνεται ως αδυναμία τους να εγγυηθούν ένα πλέγμα αμοιβαίων δεσμεύσεων και ισορροπιών μεταξύ των "κοινωνικών εταιρών" και της μετατροπής τους σε "λαϊκά κόμματα", χωρίς δεσμευτικά πλαίσια. Η κρίση αυτή οδηγεί στην υποκατάσταση των μηχανισμών αυτών από μη ελεγχίμους μηχανισμούς πληροφόρησης.

Τέτοιοι μηχανισμοί υποκατάστασης του πολιτικού αποτελούν τα μέσα δημοσιότητας και μαζικής επικοινωνίας, και μάλιστα με την παγκόσμια διάδοσή τους στη βάση της ηλεκτρονικής τεχνολογικής επανάστασης. Ιστορικά, παράλληλα με την ανάπτυξη των αστικών κοινωνιών, αναπτύχθηκε και μία δημοσιότητα (εφημερίδες, περιοδικός τύπος, βιβλία) κριτική απέναντι στις πολιτικές της προαστικής απολυταρχικής εξουσίας και ύστερα και του ίδιου του αστικού κράτους- μία δημοσιότητα που ανέλαβε το ρόλο να προστατεύσει το πρόσωπο, τα συμφέροντα και τη δημόσια δράση των πολιτών απέναντι σε πιθανές αυθαιρεσίες της πολιτικής εξουσίας. Ο προστατευτικός αυτός ρόλος κατοχυρώθηκε και στα συντάγματα και στις νομοθεσίες στα πλαίσια ρυθμίσεων των δικαιωμάτων των πολιτών απέναντι στην

πολιτική εξουσία. Προϋπέθετε δηλ. ότι η εξουσία ήταν αυτή που έτεινε να περικόψει ή να εξαφανίσει εκδηλώσεις της ζωής και της δράσης των πολιτών, οι οποίες θεωρείτο ότι ήταν νομιμοποιημένες και αναγνωρισμένες αφενός ως ιδιαίτερες σφαιρές και αφετέρου ως πολιτική δημοσιότητα.

Με την οργάνωση των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης ως γιγαντιαίων ιδιωτικών επιχειρήσεων και με την εξάρτησή τους από τη χρηματοδότηση μέσω διαφημίσεων ένα κομμάτι της μέχρι τώρα "κοινωνίας" υποκαθιστά το χώρο δημόσιας εκδήλωσης των πολιτών και αποθαίνει το ίδιο, όντας ανεξέλεγκτο, δυνάμει απειλή για τα λοιπά κομμάτια της πολιτικής δημοσιότητας που μένουν απέναντί του απροστάτευτα και μάλιστα καθώς το κράτος καθίσταται προϊόντως αποδυναμωμένο και αναξιόπιστο. Το φετιχιστικό στοιχείο σε αυτή τη διαδικασία είναι ότι εδώ η ακύρωση της δημόσιας εκδήλωσης λαμβάνει κατ' ευθείαν την εικόνα μιας τέτοιας εκδήλωσης. Στη θέση της παγκόσμιας κριτικής δημοσιότητας που αδυνατεί να συγκροτηθεί εισέρχεται η τηλεοπτική παγκοσμιότητα που αναπαράγει σφαιρικά την εικόνα του ίδιου, αναπαριστώντας κυρίαρχα πρότυπα συμπεριφοράς και επιλεγμένες σειρές "γεγονότων" και δίνοντας σε αυτά την επίφαση ενότητας, διάρκειας και συνέχειας, κατά τρόπο που να αποκλείεται η διάσπασή τους προκειμένου να επανασυνδεθούν με το πρόβλημα της αδικίας, της εκμετάλλευσης και της αναξιοπρέπειας σε πλανητικό επίπεδο (και να μπορέσουν έτσι να εξηγηθούν) και κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η μη απόδοση ευθυνών για τις καταστάσεις αυτές. Με την πειστικότητα της οπτικής αμεσότητας αναδεικνύεται η μη - σχέση της βίας, της πείνας, της εκπόρνευσης με αυτούς που εμφανίζονται και μιλάνε και με αυτούς που βλέπουν και ακούνε μέσω των παγκοσμίων οπτικόακουστικών μέσων. Αυτή η διαρκής εικονική ακύρωση της σύνδεσης μεταξύ των ανθρώπων και των πραγμάτων και η συγκρότηση της φενακισμένης εικόνας και της κίβδηλης αναπαράστασης αποτελεί την κατ'εξοχήν μορφή εμφάνισης των άδικων και εκμεταλλευτικών σχέσεων που η αναπαράσταση διαρκώς απωθεί, την πλαστή δημοσιότητα. Ενώ αντίρροπες διαδικασίες να συγκροτηθεί κριτική δημοσιότητα και να περιέλθουν τα δίκτυα πληροφόρησης υπό τον έλεγχο ώριμων και αυτοδιοικούμενων πολιτών, όπου τέτοιες διαδικασίες συντελούνται, διαμορφώνονται πολύ αργά και διστακτικά και δεν εξισορροπούν τη συσσωρευμένη δύναμη των μέσων αυτών.

Η προβληματική αυτή οδηγεί στην ανάγκη να επανεξετάσουμε την ίδια την δημοκρατική και συμμετοχική πολιτική διαδικασία και την πραγμάτωση μιας κριτικής δημοσιότητας σε υπερεθνικό επίπεδο ως όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής. Ιστορικά όλοι οι πολιτικοί αγώνες για τη διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος και για την υπαγωγή της κριτικής πολιτικής δράσης υπό δημόσιες διαδικασίες διαλόγου, συγκλίσεων και λήψεως αποφάσεων συνεπάγοντο την ιδέα ότι δεν μπορεί να υπάρξει σύγχρονη πολιτική κοινωνία χωρίς δημοκρατικές συμμετοχικές διαδικασίες, ότι δηλ. οι διαδικασίες αυτές είναι όρος της αναπαραγωγής για σύγχρονες κοινωνίες, διότι δίνουν λύσεις στο πρόβλημα της πληροφόρησης και κατευθύνουν τους πόρους της κοινωνίας σε στόχους που πρέπει να εξυπηρετηθούν, είτε στο επίπεδο της αγοράς κατ'ευθείαν, είτε βάσει διαδικασιών αναδιανομής. Ο Κάντι είχε εκφράσει την ιδέα αυτή λέγοντας ότι τα *δικαιώματα* και οι *ελευθερίες* είναι όροι ανάπτυξης του εμπορίου και της βιομηχανίας και αν δεν τα εγγυηθούν οι κυβερνήσεις, αυτό θα βλάψει την κοινωνικο-οικονομική ζωή.

Η διάσταση αυτή γίνεται σήμερα δραματικά επίκαιρη, και τούτο παρ' όλο που η αισιόδοξη αυτόματη σύνδεση δημόσιου χώρου και αναπαραγωγικής διαδικασίας, στην οποία προέβη ο διαφωτισμός έχει προ πολλού καταστεί προβληματική. Με την κατάρρευση των καθεστώτων του "υπαρκτού σοσιαλισμού" έγινε φανερό ότι αυτό που ψευδεπίγραφα συγκροτήθηκε στις χώρες αυτές ως *δημόσιος χώρος*, δηλ. η γραφειοκρατική διαχείριση, ήταν στην πραγματικότητα *αποκλεισμός του δημοσίου*, της επικοινωνίας και της πληροφόρησης, καθώς και ακύρωση της προθυμίας των δρώντων να αναλάβουν ευθύνες και δεσμεύσεις απέναντι των άλλων δρώντων και να τους εμπιστευθούν. Η ίδια η κατάρρευση των καθεστώτων αυτών μπορεί να προσεγγισθεί από αυτή την πλευρά ως αποτέλεσμα της *έλλειψης* δημόσιου χώρου, της πλήρους ιδιωτικοποίησης και εξατομίκευσης σε ένα χώρο που αξίωνε ότι είναι συγκροτημένος ως κοινωνικός και δημόσιος χώρος.

Οι παραπάνω επισημάνσεις φανερώνουν τον αντινομικό χαρακτήρα της ιστορικής σχέσης μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού :

Αυτή η σχέση εμφανίζεται, με την ανάδυση της νεωτερικότητας, ως αντιπαράθεση της ατομικής οικονομικής δράσης και των προσωπικών εκδηλώσεων και πραγματώσεων των επιλογών του βίου αφενός (ιδιωτική υπόθεση) και αφετέρου των πολιτικών όρων για τη δράση και τις εκδηλώσεις αυτές - όρων στους οποίους απεδόθη δημόσιος χαρακτήρας. Το ψεύδος αυτής της αντιπαράθεσης αποκαλύπτεται καθώς γίνεται εμφανές ήδη από τον 19ο αιώνα ότι αυτό που θεωρήθηκε ιδιωτική υπόθεση, δηλ. η διαχείριση των οικονομικών πόρων της κοινωνίας από άτομα - ιδιοκτήτες των πόρων αυτών είχε κατ'εξοχήν δημόσιο χαρακτήρα και δεν ήταν δυνατόν να συνεχισθεί χωρίς κάποιας μορφής, ασθενέστερη ή ισχυρότερη δημόσια ρύθμιση. Τέτοιας μορφής ρύθμιση αποτελεί το κοινωνικό κράτος, στο οποίο δημοσιοποιούνται θεμελιώδεις όροι διατήρησης της κοινωνικής ζωής, αλλά ταυτόχρονα μετατρέπει η δημόσια σφαίρα προς αντιπροσωπευτικά σώματα και κορπορατιστικούς αντιπροσώπους που δρουν αντί των μελών της κοινωνίας, δηλ. αντί του δήμου και εν ονόματί του. Πλήρη σφετερισμό του δημόσιου χαρακτήρα των αποφάσεων που αφορούν την αναπαραγωγή της κοινωνικής ζωής πραγματοποίησαν τα κράτη του "υπαρκτού σοσιαλισμού" με ανάθεση των λειτουργιών του δημοσίου χώρου σε απρόσωπες και τυραννικές γραφειοκρατίες και σε κατάργηση του διαλογικού και αναστοχαστικού στοιχείου ως όρου ύπαρξης κάθε κοινωνίας.

Τελευταία μορφή της διαλεκτικής δημοσίου και ιδιωτικού αποτελεί η σημερινή επανιδιωτικοποίηση ουσιαδών δημοσίων λειτουργιών, τις οποίες πλέον ιδιοποιούνται οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι οποίες επιδιώκουν παράλληλα να αποκαταστήσουν μία νέα δημοσιότητα με αφετηρία τη δική τους ιδιωτικο-οικονομική σφαίρα συμφερόντων - δημοσιότητα μεσολαβημένη από τα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης που συνεπάγεται διαρθρωτικές στρεβλώσεις του δημόσιου χώρου, όπως είναι η παρουσίαση εγγενώς δημόσιας φύσεως καταστάσεων ως πεδίων ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ευθύνης (πρβλ. λ.χ. την ιδέα της "ιδιωτικής ευθύνης των ανέργων) και οδηγεί στο στιγματισμό της κοινωνικής και πολιτικής δράσης που επιδιώκει την άρση τέτοιων στρεβλώσεων.

Οι τάσεις αυτές γίνονται ισχυρότερες με την προϊούσα διεθνοποίηση της δράσης των πολυεθνικών / υπερεθνικών αυτών επιχειρήσεων που οδηγεί σε αντίστοιχη εξασθένηση της κυριαρχίας των εθνικών κρατών (πρβλ. συμφωνίες GATT), ενώ ταυτόχρονα οι

επιχειρήσεις αυτές δεν δεσμεύονται αποτελεσματικά από συνταγματικές εγγυήσεις και διαδικασίες πολιτικής νομιμοποίησης. Η οργάνωση του τρόπου ζωής εκατοντάδων, διαφορετικού μάλιστα βαθμού ανάπτυξης κοινωνιών πραγματοποιείται τώρα μέσω των αποφάσεων των επιχειρήσεων αυτών, βάσει των ιδιωτικών τους συμφερόντων και χωρίς να λαμβάνονται υπόψιν οι επιπτώσεις του μονομερούς αυτού τρόπου οργάνωσης για την κάθε κοινωνία. Στην ανταγωνιστική μεταξύ τους δράση οχυρώνονται πίσω από "δικαιώματα" που προκύπτουν από συμβόλαια και διαπραγματεύσεις με επιλεγμένες τοπικές ομάδες συμφερόντων και που εξασφαλίζουν την απαλλαγή από την ευθύνη για τις κοινωνικές συνέπειες της δράσης τους.

Η διεθνοποίηση μπορεί να έχει βαρυσήμαντες συνέπειες για τους όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής σε επιμέρους εθνικές κοινωνίες καθώς μετατοπίζει τα όρια πέραν των οποίων θεωρείται ότι δεν μπορεί να συνεχισθεί το ξήλωμα του κοινωνικού κράτους και στο βαθμό που σχετικοποιεί τη σημασία των εθνικών αγορών. Έτσι το στοιχείο της κοινωνικής αλληλεγγύης αποσιπάται από τον παραδοσιακό δημόσιο χώρο ή συρρικνούται δραστικά ή παρούσα του σε αυτόν. Παράλληλα παραδοσιακοί χώροι της "δημόσιας" μέριμνας σε αντιπαράθεση με τον ιδιωτικό χώρο, όπως η εκπαίδευση και ο πολιτισμός, χάνουν τα δημόσια στηρίγματά τους και μεσολαβούνται τώρα από ιδιωτικούς ή μεικτούς θεσμούς λ.χ. με τη μορφή ιδιωτικών πανεπιστημίων ή του sponsorship καλλιτεχνικών εκδηλώσεων. Με τον τρόπο αυτό σχετικοποιούνται ωστόσο τα κριτήρια, βάσει των οποίων προκρίνονται ορισμένες δράσεις και απορρίπτονται άλλες, και οι πολιτικές απομακρύνονται από ένα πλαίσιο δημόσιας συνεννόησης και κριτικής.

Απέναντι σε αυτές τις εξελίξεις ως δημόσιο πρόβλημα προβάλλει πλέον για τα μέλη της κοινωνίας όχι μια συγκεκριμένη κρατική - πολιτική δράση, αλλά το ίδιο το κριτικό αίτημα, οι όροι συνέχισης της ζωής, εξασφάλισης της υγείας, της εκπαίδευσης, της καλλιέργειας και παραγωγής ιδεολογίας διεθνώς και στην κάθε κοινωνία να μην είναι ιδιωτική υπόθεση, αλλά να υπόκειται σε συμμετοχικές διαδικασίες ιεράρχησης και κριτικής ως προς τις προϋποθέσεις και τις συνέπειές τους στον όλο πολιτισμό και στην πολιτική κουλτούρα.

Ποιές δυνατότητες άρθρωσης ενός νέου δημόσιου λόγου υπάρχουν ενόψει της σημερινής ανάπτυξης της δραστηριοποίησης των υπερεθνικών εταιριών σε παγκόσμιο επίπεδο; Το ερώτημα αυτό ξαναθέτει το πρόβλημα της κοινωνικής αναπαραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο. Διαπιστώνουμε ότι χαρακτηριστική για το σημερινό κόσμο είναι η περιφερειοποίηση των οικονομικών συναλλαγών, η δημιουργία περιφερειακών περιβαλλόντων και χώρων ρυθμίσεων γύρω από κέντρα όπως η ΕΟΚ, οι χώρες της Αμερικανικής Ηπείρου, του Ειρηνικού, της Απω Ανατολής κλπ, χωρίς να διαμορφώνονται κάποια παγκόσμια πλαίσια ρύθμισης. Παράλληλα και στο εσωτερικό της κάθε τέτοιας "περιφέρειας" οι ρυθμίσεις παρουσιάζουν έλλειμμα δημοκρατίας, διαφάνειας και πληροφόρησης.

Σήμερα επανατίθενται εξαρχής θεμελιακά ερωτήματα της νεωτερικότητας. Το Χομπσσιανό ερώτημα : "Τί κάνει την κοινωνία να μην διαλύεται;" μετατίθεται σήμερα προς το ερώτημα : "Τί είναι αυτό που εμποδίζει τις σύγχρονες μορφές του καταμερισμού της εργασίας, τις διεθνικές επιχειρήσεις και τους ιδιωτικο-οικονομικούς οργανισμούς, να εγκληματούν και να καταστρέφουν τον πλανήτη και την ανθρωπότητα;" Υπάρχει δυνατότητα

αντίστασης; Η απάντηση θα αναφερθεί στην ιδιότυπη διαπλοκή σήμερα της τεχνολογίας και της δημοσιότητας. Οι νέες τεχνολογίες και οι δομές παγκόσμιας επικοινωνίας είναι συνυφασμένες και η αλληλοσύνδεση αυτή έχει πολιτικές συνέπειες. Τα προβλήματα της ενέργειας και της προστασίας του περιβάλλοντος δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν παρά σε παγκόσμιο επίπεδο. Μία καταστροφή (οφειλόμενη σε χρήση ατομικής τεχνολογίας) "αλλού", λ.χ. στο Τσερνομπίλ, έχει άμεσες συνέπειες για τη ζωή μας "εδώ". Αφορά δηλ. όλους τους ανθρώπους σε πλανητικό επίπεδο, αλλά και τον καθένα ατομικά να υπάρξουν παγκόσμιες, δημοκρατικές μέθοδοι ελέγχου της χρήσης της τεχνολογίας και ευρεία δημοσιότητα και ελευθερία της κριτικής. Οι νέες τεχνολογίες, υπό την φενακισμένη μορφή συγκρότησής τους ως κοινωνικής σχέσης, καθιστούν σήμερα δυνατόν για κάθε άτομο, για κάθε πολίτη, να επικοινωνεί με τους άλλους πολίτες και δεν μπορεί να κρατηθεί για πολύ κρυφή η κάθε καταστροφή, γενοκτονία, εκμετάλλευση ή διάκριση, ούτε μπορούν για πολύ να μείνουν ασυνειδητοποιήτες οι συνέπειές τους. Αυτή η αδυναμία σταθεροποίησης της καταστροφής εμφανίζεται τώρα ως συγκροτησιακός όρος της κοινωνικής ζωής σε αντιπαλότητα με τις καταστροφικές διαδικασίες. Ενεργοποιείται μέσα από επιμέρους δημοσιότητες, με πολλαπλές συνδέσεις σε κέντρα έρευνας, πανεπιστήμια, εφημερίδες και ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, σε ομάδες πολιτών, σε κόμματα και κινήματα.

Οι παραπάνω επισημάνσεις μας οδηγούς, προκειμένου να σκεφτούμε τις σύγχρονες και τις μέλλουσες κοινωνίες, πίσω προς τη σκέψη του Διαφωτισμού και της Διαλεκτικής που διέγινωσεν εγκαίρως ότι η έννοια του δημόσιου στο σύγχρονο κόσμο είναι συνυφασμένη με μία ιδέα *παγκοσμιότητας*. Το δημόσιο είναι ταυτόσημο με ένα χώρο συνειδητοποίησης και ρύθμισης στοιχειωδών όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής, όπως η εγγύηση της ζωής, της ειρήνης, της εργασίας, της τροφής, του περιβάλλοντος, καθώς και της διάσωσης του πολιτισμού, αλλά και με τους πολιτικούς όρους για να συνειδητοποιηθούν και να ρυθμισθούν οι παραπάνω όροι, δηλ. με την πολιτική συμμετοχή και τη δημοκρατία. Όλοι αυτοί οι όροι θίγονται και διεκδικούνται σήμερα στην παγκόσμια κοινωνία, και καθώς διεκδικούνται λαμβάνουν τη μορφή *κοινωνικών αξιών*, με αξίωση παγκοσμιότητας, των οποίων η πραγμάτωση είναι ευθύνη των ατόμων και των κοινωνιών. Έχουν αυτή την αμφισημία να είναι μαζί *κοινωνικές αξίες* και όροι της κοινωνικής ζωής. Δεν είναι βέβαια σε όλο το εύρος όροι με μία στενή λειτουργιστική έννοια. Ωστόσο ισχύει ότι αν δεν πραγματοποιηθούν παύει να υπάρχει ανθρώπινη κοινωνία επί της γης, ή εξακολουθεί συμπτωματικά να υπάρχει με τη μορφή της διαρκούς διακινδύνευσης, εξαθλίωσης, αντιπαλότητας και αυτοκαταστροφής.